

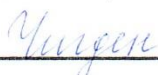
МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Министерство культуры Республики Тыва

ГБНОУ РТ «РШИИ им. Р.Д. Кенденбиля»

РАССМОТРЕНО

На заседании МО ГЦ

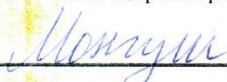
Чигден Н.Д.

Протокол №1

От «30» августа 2024 г.

СОГЛАСОВАНО

Заместителем директора по УВР

Монгуш Р.И.

от «2» сентября 2024 г.

УТВЕРЖДЕНО

Директором школы

Дамбаа Н.О.

Приказ № 1

от «2» сентября 2024 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

учебного предмета «Родная (тувинская) литература»

для обучающихся 7 класса

Учитель: Тадар-оол Саяна Кулаковна

Кызыл 2024

**Кол ниити өөрөдөлгөнүн «ТӨРЭЭН (ТЫВА) ЧОГААЛ» эртеминге
ажылчын өөрөдөлгө программасы (7 КЛАСС)**

ТАЙЫЛБЫР БИЖИК

7 класстын “Кол ниити өөрөдөлгөнүн «төрөөн (тыва) чогаал» эртеминге ажылчын өөрөдөлгө программасын” Федералдыг күрүненин өөрөдөлгө стандартының негелделеринге дүүштүр тургускан болгаш Федералдыг ажылчын программага (2023ч.) Ооржак Л.Х., «Төрөөн чогаал. 7 класс». ӨФКС. Авторлары: Е.Т.Чамзырын, Н.Ш.Куулар, А.Х.Херел, ИРНШ., 2015. өөрөдөлгө номунга дүүштүр тургускан.

Курстун ниити характеристиказы

Төрөөн чогаал кичээлдеринин өзөөн национал литератураның алдын фондузунда кирген чогаалдар болгаш тыва улустун аас чогаалы тургузуп турар. Тыва улустун аас чогаалы болгаш литература – Тыва Республиканың чонунун культуразының эң улуг доктаамал эстетиктиг чаңчылдарлыг уран чүүлү. Ол чонну чаагай чаңчылдарга кижизидеринин, өгбелернин алдарлыг төөгүзүн өөрениринин, келир үеге бүзүрөп болур дугайында идегелди быжыглаарының чепсээ апарган. Делегей литературазының болгаш Россия чоннарының шылгараңгай чогаалдарын номчуп, тыва чогаал-биле деңнеп сайгарар. Төрөөн чогаал кичээлдери уругларның делегей көрүүшкүнүн, эстетиктиг шынарларын, хамааты туружун хевирлээр.

Өөреникчилер чечен чогаалды өөренип тургаш, философиядан, этикадан кижиге хамаарышкан билиишкиннерни шингээдип алып (буянныг сеткил болгаш каржы чорук, мөзү-бүдүш шилилгези, кижиге болгаш бурган, амыдырал болгаш өлүм, чуртталга, салгал солчулгазы, кижиге болгаш ниитилел, кижиге болгаш бойдус, кижиге болгаш кижиге, кижиге болгаш нация, кижиге болгаш кижиге төрөлгөтөн, ат-алдар, хүлээлге, арын-нүүр дугайында дээш оон-даа өске).

Чогаалды өөрениринге эптиг байдал тургустунганының түннелинде эпоханың сагыш-сеткил база культура амыдыралы; чуртталганың аайы; үениң хүн бүрүдеги боттутталалары; шажынның база ниитилел медреселиниң өске-даа хевирлери; эпоханың социал-психологтук мөзүлери; чон-биле харылзаазы; эртемниң база техниканың чедишкиннери; материалдыг культураның тураскаалдары дээн ышкаш социал-төөгүлүг, этнокультурлук билиглер быжыгар.

Төрөөн чогаалда тыва улустун сайзырадып келген байлак дуржулгазы, мерген угааны, угаан-бодалының чедишкиннери мөөңнеттинген.

Төрөөн чогаал кичээлдеринге өөрөдөлгө болгаш кижизидилге ажылын чаңгыс аай, тудуш харылзаалыг чорудар.

Школага «Төрөөн чогаал» эртемин өөрөдөлгөнүн сорулгалары:

Литература өөрөдөлгөнүн ниити сорулгазы – өөреникчилерни төрөөн болгаш делегей литературазының байлаа-биле таныштырар, оларның литературлук болуушкуннары хүлээп алырын, шын үнелеп билирин сайзырадыр, оларның эстетиктиг көрүштерин, негелделерин, идея-чаңчылдарлыг хамааты туружун хевирлээр.

Тыва чогаалды амыдырал-биле холбап билер, бүгү талалыг сайзыраңгай, бедик культуралыг, чараш мөзү-бүдүштүг, чогаалдыкчы арга-шинектиг кижини хевирлээр. Ол ышкаш:

Өөрөдөлгө:

- чогаал сөзүглелиниң тургузуун, уран-чеченин, ооң дылының онзагай талаларын, идея-тематиктиг утказын, композициязын ханы сайгарып билер кылдыр өөрөдөлгө;
- чогаал теориязының эге билиглеринге даянып, чечен чогаалдың аймаан, жанрын, хевирин, ооң бижиттинген төөгүзүн ылгап, ханы сайгарып билер кылдыр өөрөдөлгө;

- чечен чогаалдың онзагайын уран чүүлдүн өске хевирлери-биле деңнеп, орус болгаш өске-даа чоннарның литературазында тыва чогаалдарның идея-тематиказы-биле хөөнөш уткалыг чогаалдарны сайгарып, деңнеп, бадыткап, түннеп өөрөдир;
- чогаал сайгарарына ажыглаар янзы-бүрү медээ-сүмелерни (*Интернет четкизи, словарьлар, немелде номчулга номнары, картотекалар, энциклопедиялар*) ажыглап сайгарарын өөрөдир.

Сайзырадыр:

- уругларның амыдыралче бот-тускайлаң медреселдиг көрүжүн хевирлеп, чогаадыкчы арга-шинээн сайзырадыр;
- аас болгаш бижимел чугааны делгеренгей, утказынга дүүштүр шын ажыглап билирин сайзырадыр;
- чогаадыкчы ажылдарның хевирлерин сайзырадыр;
- уругларның харылзаалыг чугаазын сайзырадыр;
- уран номчулганың негелделеринге дүүштүр чечен чогаалдың аңгы-аңгы хевирлерин аянынг номчуурун сайзырадыр;
- чечен чогаалда болуушкуннарны, фактыларны төөгү-биле шүүштүрүп билирин сайзырадыр.

Кижизидер:

- сагыш-сеткили байлак, мөзү-бүдүжү чаагай, эпиг-чөптүг;
- кижилерге, төрөөн черинге, бойдузунга ынак, хумагалыг; хамааты бот-медресели бедик; ада-чурт культуразын үнелеп билир кижини хевирлээр;
- тыва дылының байлаан, улустуң аас чогаалының болгаш чечен чогаалдың дээжизин камнап, непередип, салгалдарга дамчыдып бээр күзелдиг кижини кижизидер;
- улустуң аас чогаалының чыыкчыларының кылган ажылын, тыва чечен чогаалдың амыдыралды, төөгүнү тода, шынныг көргүскенин үнелеп билир кижини кижизидер;
- номчулгага сонургалдыг, чогаадыкчы езу-биле боданып, бодунуң туружун амыдыралдың кандыг-даа байдалдарына камгалап билир кижини кижизидер.

«Төрөөн чогаал» курузунун өөрөдилге планында туружу

2024 2025 өөрөдилге чылында 7 класска **төрөөн чогаалды** өөрөдиринге неделяда 2 шак (өөрөдилге чылында 68 шак) көрдүнгөн.

7 класска «Төрөөн чогаал» курузун (эртемин) өөрөткениниң түннелинде школалычарның чедип алган турар ужуруг чүүлдери:

Бо чижек ажылчын программа 7 класстарның доозукчуларының бот-тускайлаң, эртемен дашкаар, предметтиг дараазында түннелдерни чедип алыры башкының кичээл планында көрдүнгөн болур.

Бот-тускайлаң түннелдери.

- бодунуң үзел-бодалын бот-тодарадып, бот-сайзырадып, бот-углап билир;
- кичээлдин сорулгазын боду тургузуп, тодарадып билир;
- өөрөдириниң чугулазын, чаа билиглер шингээдип алырын медреселди-биле угаап билир;
- амыдыралчы планнарын тургузуп, ону боттандырып билир;
- мөзү-шынары бедик, бот-сайзыраңгай чогаадыкчы кылдыр ажылдап өөрөнгөн;
- бойдушту үнелеп, ооң хоойлуларына чагыртып шыдаар;

- ада-өгбезиниң төөгүзүн, чаагай чаңчылдарын билип, сагып чоруур;
- тыва чоннуң, күрүнениң төлээзи кылдыр бодун санап чоруур;
- өске чоннарның төлээлери-биле эп-найыралдыг болуп, кандыг-даа кижиге сагыш човаачал болур;
- кижилерге камныг, кадык амыдыралдыг, өске улуска эки үлегер бооп шыдаар;
- Төрээн чуртунга, чонунга ынак, ие дылынга, чечен сөске, ада-өгбезинден дамчып келген езу-чаңчылдарынга хумагалыг болур;
- тыва чечен чогаалды чүгө өөренириниң утказын билир;
- патриотчу тура-соруктуг, күш-ажылга ынак, эртем-билигже чүткүлдүг болур.

Эртемден дашкаар түннелдери.

- чогаал эртемин өске эртемнерниң теория-практиктиг билиглери-биле чергелештир өөрениринче, чаа билиг алырының аргаларын шингээдип билир;
- Төрээн чогаал эртемин байдалга дүүштүр ажыглап, шингээдип алган билиглерин амыдыралга ажыглап шыдаар;
- эртемге чедип алган билиглерин таварыштыр харылзажып, чугаалажып билир; культурлуг чугааны сагыыр;
- чүгө өөренириниң сорулгаларын билип, ону янзы-бүрү аргалар-биле чедип шыдаар;
- чидиг (берге) айтырыгларны чогаадыкчы арга-биле дилеп тывар;
- кылыр чүвезин сорулгазының аайы-биле планнап, хынап, үнелеп билир;
- өөрөнгөн чүүлдерин системажыдып билир;
- янзы-бүрү медээ алыр чүүлдерни (*номнар, орус-тыва, тыва-орус, орфографтыг дээш оон-даа өске словарьлар, интернет курлавыр, энциклопедия*) тып, ажыглап билир;
- херек материалдарны сорулгазының аайы-биле чыып, анализтеп, дамчыдып, таарыштыр ажыглап билир;
- кыска сөзүглелдерни тургузуп, утка-шынарын, темазын, идеязын тодарадып шыдаар;
- эртемниң кол билиглерин деңнеп, анализтеп, тодарадып, системажыдып, бөлүктөп билир;
- чечен сөстү, улустуң аас чогаалын амыдыралынга ажыглап билир;
- кижиге бүрүзүнүн бодалын дыңнап, чөпшээрэжип, эдип билир;
- бодунуң бодалын тода илередип, бадыткап, үнелеп, даап бодап, түңнөп билир;
- коллективтиг ажыл үезинде бодунуң үлүүн кирип, кылыр чүүлдерни хуваап, кады ажылдап, удур-дедир хынажып билир;
- төрөөн чогаалдың утказын билир; үнөзүн, чаражын, сайзырап хөгжээнин медресеп билир;
- тыва чогаалдың өске эртемнер-биле холбаазын билир, өске эртемнерден янзы-бүрү медээлерни ап, төрөөн дылынга дамчыдар;

Предметтиг түннелдери.

7-гы класстың өөреникчилериниң чедип алыр кол-кол мергежилдери болгаш чаңчылдары:

- «Төрөөн чогаал» эртемниң ужур-утказын медресеп билир;
- маадырлыг тоолдарның уран-чечениниң онзагайын тодарадып, тайылбырлап; оларны авторлуг чогаалдардан ылгап билир;
- чогаалдың идея-тематикалыг утказын тодарадып, бадыткап, түңнөп, өске чогаалдар-биле деңнеп билир;
- чечен чогаалдың чечен чугаа, тоожу, шүлүк хевирлерин бот-боттарындан ылгап, тайылбырлап, чижектер-биле бадыткап шыдаар;
- шээжи-биле өөренир чогаалдарны шын аянныг, тода чугаалап, уран номчулганың негелделерин билир;
- маадырлыг тоолдарда, чечен чогаалда чуруттунган болуушкуннарны, маадырларны долузу-биле сайгарып шыдаар;
- чогаалдарның уран-чеченин сайгарбышаан, өөрөнгөн чогаал теориязын шын ажыглап билир;

- утказын чугаалаарының аңгы-аңгы хевирлерин (*делгергеңгей, шиллелгелиг, допчулай*) чорудуп билир;
- рольдап номчуп, планның янзы-бүрү хевирлерин (*сюжеттиг, идея-тематикалыг, композициялыг, цитаталыг*) тургузуп билир;
- шын, медреселдиг, чүгүртү, аянның номчуп билир, ортумаа-биле 1 минутада 120-130 сөс чедир медреселдиг номчуур;
- номчаан чогаалдарыңа хамаарыштыр өске улустуң бодалын дыңнап, аңаа хамаарыштыр бодунуң бодалын барымдаалыг шынзыдып өөренир, билир;
- номчаан сөзүглелиңге бодунуң хамаарылгазын тода илеретпишаан, аңаа дүүштүр презентацияны кылып билир;
- номчаан чогаалдарыңа кыска шинчилел ажылдарын болгаш чогаадыкчы ажылдарны кылыр;
- өөрөнгөн чогаалдарыңа бижимел ажылдарның янзы-бүрү хевирлерин кылып шыдаар;
- өөредилге номунуң тайылбыр кезээн болгаш аңгы-аңгы словарьларны, энциклопедияларны ажыглап билир.

Коммуникативтиг компетенциядан:

- чугааның янзы-бүрү хевирлерин шингээдип алыр;
- аас болгаш бижимел чугааның үндезиннерин, дылды ажыглаарының мергежил, чаңчылдарын чугула херек ажыл-агыйжы болгаш анаа-даа чугаага ажыглап билир;
- улус-биле харылзажып билир;
- логиктиг боданыышкынын болгаш чугаазын сайзырадыр;
- тыва литературлуг дылдың нормаларын шингээдир;
- сөс курлавырын байыда;
- словарьлар-биле ажылдап билир;
- улус мурнунга чүве чугаалап билир;
- аянның номчуп билир;
- харылзаалыг сөзүглелди дыңнап азы аянның номчуп тура, ында сөстөрнүң үн тургузуун шын дыңнап азы тода адап билири, херек черлерге логиктиг ударениени болгаш үн доктаашкынын сагыыр;
- сөзүглелдин утказыңа дүүштүр үнүн бедидип, чавызадып, дүргедедип, оожумнадып номчууру азы чугаалаары дээш о.ө

Дыл талазы-биле компетенциядан:

- тыва литературлуг дылдың кол нормаларын шингээдип алыр;
- сөс курлавырын байыдар, чугаазын шын тургузуп билир;
- төрөөн чогаалдың өзек билиглерин сайгарар;
- янзы-бүрү дыл словарьларын ажыглап билир.

Культура талазы-биле компетенциядан

- төрөөн чогаалды тыва чоннуң национал культуразының илереттинер бир хевирин кылдыр медресеп билир;
- улустуң аас чогаалының, чечен чогаалының чоннуң төөгүзү-биле харылзаалыын, национал онзагайларын билир;
- тыва чугаа этикединиң нормаларын сагыыр болгаш канчаар чогаалда киргенин хайгаараар;
- тыва национал культураның хөгжүлдезиниң аайы-биле сөстөрнүң утказын шын тайылбырлап билир болур.

7 класска «Төрээн чогаал» эртемниң утказы.

Школага өөредири-биле чогаалдарны дараазында чүүлдерни барымдаалап шилээнин даянып кылган өөрөдилге программасында айтып турар:

- а) чогаалдың бедик идеялиин, уран-чеченин, амыдыралчызын, өөрөдиглиг болгаш кижизидикчи ужур-дуказын;
- б) тема аайы-биле хөй талалыын, улуг төөгүлүг болушкуннарның болгаш амгы үениң амыдыралында бир мөзүлөш чүүлдерниң ужур-дуказын билип алырынга таарымчалыын;
- в) жанрларның болгаш стильдерниң хөй янзылыын;
- г) өөреникчилерниң хар-назынынга чогаалдарның таарымчалыын.

Чыл эгезинде өөрөдилге номунуң авторлары болгаш номнуң боду-биле кыска таныштырылганы кылыры, күрүнениң өнчү-хөрөңгизи-биле үндүргөн номнарга камныг болурун суртаалдаары көрдүнгөн.

7-ги класска. «Литература – амыдыралдың көрүнчүү» деп кирилде кичээлдин соонда, дараазында кезектерге хувааттынган чогаалдарны өөрөдири көрдүнгөн: I. «Чеченнерниң сөңү...», II. «Аас чогаалының салдары-биле...», III. «Оожургал чок сагыш-сеткил», IV. «Чечен чогаал делегейинде мөңгө темалар...», V. «Поэтиктиг одуруглар...», VI. «Төөгүнү көптарыңар...». 7 класска аас чогаалының өөрөдиглиг болгаш кижизидикчи ужур-дуказын, эстетиктиг шынарларын; тыва улустуң маадырлыг тоолдарының; тоожу, романнардан үзүндүлөрниң, чечен чугааларның, шүлүктөрниң, балладаларның, шиилерниң, ол ышкаш Россия чоннарының литературазындан янзы-бүрү темаларга бижиттинген чогаалдары болгаш чогаал теориязындан *маадырлыг тоолдар, чечен чугаа, шүлүк* дугайында билиглер кирген.

7 класска «Төрээн чогаал» эртемниң утказын болгаш өөреникчилерниң белеткел деңгелинге хамаарышкан кичээлдин негелделерин (өөреникчинин чүнү билир ужурлуун, чүнү кылып билир ужурлуун) дараазында **календарь-темалыг планнарда** долузу-биле көргүскөн.

ТЕМАЛЫГ ПЛАННААШКЫН/ КИЧЭЭЛ ПЛАННАШКЫНЫ

ТӨРЭЭН ЧОГААЛ. 7 класс (68 шак)

№	Программада Дылдың бөлүктөрин кезектери болгаш темалары	Ша-ка-на-ы	Хыналда ажылдар	Практикага ажылдар	Ай-хүнү	Ай-хүнү	Өөреникчилерниң кылыр ажыл-чорудулгазының кол хевирлериниң чижек тайылбыры	Электрондук курлары	Хыналданың хевирлери (виды, формы контроля)
Кирилде. 1 шак									
1	Чогаал делегейинче аян-чоруктарның уламчызы	1					Чечен чогаалдың кижиниң хевирлеттинеринге салдарын тодарадып билири. Чогаалчы кижиниң ажыл-ижин чырыдып билири. Чечен чогаалдың уран чүүлдүң өске хевирлери-биле харылзаалыын илередири. Бодунуң номчаан чогаалынга үнелел берип, ооң идеялиг ужурутказын ажыдып билири. Чечен чогаалда омур-хевирлерниң болгаш болуушкуннарның сырый холбаалыын бадыткалдыг илередип билири		
Чеченнерниң сөңү. 8 шак									
2	«Танаа-Херел» деп маадырлыг тоолдун утказы, темазы	3					Маадырлыг тоолдун тывылган тоогузун, чоптуг чорук дээш демиселчилерниң маадырлыг чоруктарын алдаржытканын, аас-кежиктиг чуртталга болгаш чаагай келир уе дугайында чоннун кузелилинин илерээшкинин медресеп билип шыдаары Аянның номчуп, утказын шын дамчыдып билири Тыва тоолдун аянын аас чугаага дамчыдары		
3	«Танаа-Херел» деп маадырлыг тоолда кол маадыры.						Кол маадыр Танаа-Херелдин амыдыралы-биле таныжып, омур-хевирин, маадырлыг чоруктарын, эрес –дидимин, угааннын . созунге шынчызын, даанган хулээлгезин куусеткенин тодарадып билири.		

4	«Танаа-Херел» деп маадырлык тоолдунда Шан-Хаан биле Шулбус-Хааннын омур-хевирин. Тоолдун тургузуу, дылынын уран-чечени					«Шаң-Хаанга болгаш Шулбус-Хаанга деннелгелиг үнелелди бээри. Алдын даңгынанан угаанны, арга-хоргалы Дилги кежи борттук чонук ашактын оглунга, ооң аьдынга, дериг-херекселинге хамаарышкан эпиттерни, деннелгелерни, гиперболярны тып билири. Чогаалдын идеялиг утказын тодарадып туннээри			
5	«Бокту-Кириш, Бора-Шээлей» деп тоолдун тыва улустун аас чогаалында онзагай туружу.					Тоолдун аянын номчулгазы, сайгарылгазы. Словарьлык ажыл. «Бокту-Кириш, Бора-Шээлей» деп маадырлык тоолдун тыва уран чүүлдун хевирлеринде салдарын илередип билир			
6	«Бокту-Кириш, Бора-Шээлей» деп тоолда Бора-Шээлейнин омур-хевирин					Бора –Шээлейнин маадырлык, тывынгыр чоруктары угаанны чечен –мергени			
7	Ч.с Тоолдун уткалыг кезектери	5				Чогаалды медеделдиг номчуп, сайгаргаш, уткалыг кезектерге чарып бодуун план тургузуп билири			
8	Тоолдун идеязы болгаш уран-чечени.					Маадырлык тоолдарнын (эпостун) тема болгаш идеязын тодарадып билири. Тоолдун уран-чечен дылын сайгарып, эпитет, гипербола, деннелгелерни тоолдан тып, умур-дузазын тайылбырлап билири.			
9	Чогаал теориязы. Маадырлык тоолдар (эпос) дугайында билиг					Тыва улустун аас чогаалында эпостун 3 кол хевирин ылгап турар болуктернин домей болгаш ылгавыр талаларын, номчаан тоолдарына даянып алгаш, сайгарылганы кылыры Маадырлык тоолдарнын тургузуг, утка-хөөн болгаш бижиттингенинин онзагайы-биле таныжары. Дылдын чурумалдыг аргаларынын, бойдус чурумалынын, портреттин, детальдарнын идея тодарадырынга салдарлыын сайгарып билири			
Аас чогаалынын салдары-биле. 21 шак									
10	В.С. Серен-оолдун «Каңкыс» деп маадырлык тоолдун аянын номчулгазы	3				В. С. Серен-оолдун чогаадыкчы намдары-биле таныжылга. «Каңкыс» деп тоолдун сайгарылгалыг номчулгазы. “Бокту-Кириш Бора-Шээлей” деп маадырлык тоол-биле домей талаларын болгаш ылгалдарын илередири.			
11	В Серен-оолдун «Каңкыс» деп тоолунун кол					Каңкыстын мөзү-шынары, төрөөн черинге болгаш ынакшылга бердингенин бадыткап шыдаары.			

	маадыры.					Кол маадырлар Каң-кыстың эпос маадыры Бора-Шээлейниң овуру-биле деңнелгелиг сайгарылганы кылып билири. Кан-кыстын омур - хевирин коргускен чуруктан чурааш, утказын тайылбырлаары.		
12	Тоолдуң уран-чечени болгаш дылының байлаа.					Чогаалдың жанрын, тема, идеязын, сюжедин, тургузуун (композицияны) тодарадып, сайгарып билири. Тоолдарны болгаш литературлуг тоолдарның ниити болгаш ылгалдыг талаларын, онзагайын бадыткалдыг сайгарып билири.		
13	М. Б. Кенин-Лопсаннын «Хайыралыг Калчан-Шилги» деп тоожуунда Эртине кырган биле Калчан-Шилгиниң найыралы.					«Холу чадагай ирей», «Шоодайлаткан кулун», «Аяк сүттүн ачызы», «Чарлыышкын» деп эгелерде Эртине кырганның аьды-биле найыралының кайыын, канчалдыр эгелээнин, аьт – көшкүн чоннуң хөлгези, эр кижиниң идегелдиг эжи дээрзинсайгарып билири. Маадырларның омур-хевиринге үнелелди берип билири, оларның чогаалдың идеялиг ужур-утказын ажыдарынга салдарлыын тодарадыры.		
14	М. Б. Кенин-Лопсаннын «Хайыралыг Калчан-Шилги» деп тоожуунда Эртине кырганның омур-хевирин болгаш чагыы.	4				«Хол дээрбези», «Кестирген пөш», «Бомбалаткан балыктар» деп эгелерде Эртине ирейниң кижизии, ажы-төлге ынаан, мал-маганга, бойдуска хумагалыын, мерген угаанныын шынзыдып билири. Чогаалга хамаарыштыр бөдүүн болгаш нарын план, ужур-утказынга хамаарыштыр айтырыгларны тургузуп билири. Харыылап тура, бодунуң бодалын, туружун шын база бадыткалдыг илередип билири.		
15	М. Б. Кенин-Лопсаннын «Хайыралыг Калчан-Шилги» деп тоожуунда бойдуска хумагалыг чорук. Чогаалдын уран –чечени					«Пөш дөзүнде чыдын», «Кырганның читкени», «Ээзиниң чагыы», «Манашкын», «Эзирниң өлүмү даглар бажында» деп эгелерде Эртине ирейниң төрөөн черинге ынаан, бойдуска, дириг амытаннарга хумагалыын коргускенин, чагыг-созунун унелиин, Калчан-Шилгиниң ээзинге шынчызын бадыткап шыдаары. Тоожунуң кол бодалын тодарадып билири. Чогаалдың ниити литературлуг сайгарылгазын кылып билири.		
16	Ч.с Чогаадыг. Угаап-боданыышкын: «Аьт – тыва кижинин оннуу					Чогаалдың утказын, маадырларын сайгарып, бижимел чугаазын сайзырадыры.		
17	Дожоогийн Цэдэвтиң «Улуг Гобиде өг» деп	1				Сөзүглелди аянынг номчууру. Шүлүктүң идеялиг утказын ажыдып билири. Номчаан чогаалынга дүүштүр деңнелгелиг сайгарылганы:		

	шүлүүнүн идеялиг утказы. Чогаалдың тематика болгаш идеязы					ниити, бот-тускайлаң угланышкыннын илередип, кылып билири. Тематика болгаш идея деп терминнерни билири.		
18	М.Б. Доржунуң «Аас чогаал» деп шүлүндө улустуң аас чогаалының мөңгезин угаатканы.	1				Шүлүктүң темазын, идеялиг утказын тодарадып билири. Аянның номчулгазын күүседире. Лириктиг маадырның салдарын тодарадыры. Лириктиг чогаалдың улустуң аас чогаалы-биле холбаалыын бадыткалдыг тодарадып билири. Лириктиг чогаалды сайгарары.		
19	С. К.Токаның «Араттың сөзү» деп романындан эгелерде тыва, орус чоннарның найыралы.	6				«Чаа ужуражышкыннар» деп эгеде бөдүүн кижилерниң овор-хевирин ынакшылдыг болгаш чылыг сөстөр-биле чуруп көргүскни, тыва-орус найыралды дамчытканы. Романның бижиттинген төөгүзү-биле кыска таныжылга. Мурнуку класстарга өөрөнгөн эгелерге хамаарышкан сактышкынныг экскурсияны кылыры. Чогаалдың сюжет болгаш маадырларның төөгү-биле холбаалыы. Маадырларның овор-хевирлериниң романның утказын ажыдарынга салдарын сайгарган чугаага киржири.		
20	С. К.Токаның «Араттың сөзү» деп романында «Кайнаар баарыл?» деп эгеде бөдүүн кижилерниң овор-хевире.					«Кайнаар баарыл?» деп эгеде бөдүүн кижилерниң овор-хевиринге удур каржы бай Чолдак-Степанның, Наталья Прокопьевнаның, Идам-Сүрүннүң овор-хевирлерин сайгарар. Чогаалдың сюжет болгаш маадырларның төөгү-биле холбаалыы. Маадырларның овор-хевирлериниң романның утказын ажыдарынга салдарын сайгарган чугаага киржири.		
21	С. К.Токаның «Араттың сөзү» деп романында орус-тыва хөлечиктерниң найыралы, угаан-медерелиниң одунганы.					«Чер бажыңга» деп эгеде Тывыкының хөлечиктей бергенин, оң орус хөлечиктер-биле найыралын; Даш-Чалаңның, Чолдак-Степанның овор-хевирлеринде дарлакчы ниитилелдин моральдыг мөзүзүн көргүскенин; шаандагы үениң байдалын чогаалга даянып тайылбырлап шыдаары. Маадырларның овор-хевирлериниң романның утказын ажыдарынга салдарын сайгарган чугаага киржири.		
22	Партизаннар – хосталга дээш, чон дээш демиселчилер.					«Одаглар хып турар» деп эгеде Тывыкының партизаннар-биле ужурашканын, угаан-медерелиниң одунганын, келир үеге бүзүрелин көргүскени.		

23	С.К. Токаның «Араттың сөзү» деп романының кол идеялиги утказы, маадырлары. Шилиттинген эгелерниң уран-чечени.					Чогаалда тыва чоннуң төөгүзүн; Тывыкының амыдыралын дамчыштыр көргүскенин; кол төөгүлүг үени чураанын; дыл-домааның онзагайын сайгарып шыдаары.		
24	Ч.с Чогаадыг. Угаап-боданышкын. «Тывыкының орус эштери-биле найыралы».					Орус тыва найырал дугайында угаап – боданышкын Тывыкынын эң баштайгы эжи – Ванька Родин база Вася, Сережа Санниковтар-биле найыралдажып таныжып алганын база олар-биле эдеришкеш, чаа чүүлдерни билип алганынының дугайында чогаадынгга илередип билири. Найырал дугайында үлегер домактарны ажыглап билири.		
25	С.А. Сарыг-оолдуң «Аңгыр-оолдуң тоожузу» деп романында улусчу ёзу-чаңчылдарны көргүскени.	6				Тыва литературада С. А. Сарыг-оолдуң «Аңгыр-оолдуң тоожузу» деп чогаалының ужур-утказы болгаш туружун тодарадыры. Өскүс оолдуң салым-хуузу, улуг амыдыралче баштайгы базымнары, өөрүшкүзү болгаш муңгаралы.		
26	Чугаа сайзырадылгазы. Чогаадыг. “Мээң чылым”. Чогаадыг. “Шагаа – тыва чоннуң чаа чыл уткуур байырлалы”.					«Дагаа чылдыг мен», «Шагаа» деп эгелерниң сайгарылгалыг номчулгазын кылып, ында улусчу ёзу-чаңчылдарның, байырлалдарның, оюннарның бичии Аңгыр-оолдуң угаан-бодалының хевирлеттинип быжыгарынга ужур-дузазын көргүскени. Чогаалда болуушкуннарның болгаш маадырларның төөгү-биле холбаалыын илередири. Романда ёзу-чаңчылдарның, чүдүлге-сүзүглелдин маадырның кижиге болуп хевирлеттинеринге салдарын тодарадып билири.		
27	С.А. Сарыг-оолдуң «Аңгыр-оолдуң тоожузу» деп романының «Пөш бажынга» деп эгезиниң сайгарылгалыг номчулгазы.					«Пөш бажынга» деп эгени номчуур. Чогаалдың сюжет болгаш маадырларның төөгү-биле холбаалыы. Маадырларның омур-хевирлериниң романның утказын ажыдарынга салдарын сайгарган чугаага киржири.		

28	Тоожунуң кол маадыры – Аңгыр-оолдуң омур- хевири.					Кол маадырны дамчыштыр тыва чоннуң амыдыралын көргүскени. Өскүс оолдуң салым-хуузун, өөрүшкүзүн, муңгаралын тоожуда уран-чечен көргүскени. Аңгыр-оолдуң төлептиг ажы-чаңы, ак-сеткилдий, сонуургаачалы.		
29	Чогаадыкчы ажыл. “Аңгыр-оол молдургазы- биле” азы “Аңгыр-оол пөш бажында” деп темаларга чурук чурууру.					Чогаадыкчы ажыл. “Аңгыр-оол молдургазы-биле” азы “Аңгыр-оол пөш бажында” деп темаларга чурук чурууру.		
30	С.А.Сарыг-оолдуң «Аңгыр-оолдуң тоожузу» деп романынга түннел кичээл.					Романның идеялиг утказын, маадырларын сайгарып, дылының уран-чеченин: үлегер домактарны, бурунгу тыва сөстөрни сөзүглелден тып билири. Чогаалга хамаарыштыр бөдүүн болгаш нарын план, ужур-утказынга хамаарыштыр айтырыгларны тургузуп билири. Чогаалдан тыва чоннуң амыдыралының кандыг чораанын тодарадып, чижектер-биле бадыткап билири. Чогаалчының номнарының делгелгези-биле таныжылга		

Россия чоннарының литературазы. 2 шак

31	С. Р. Элляйның «Экий, тыва чонум!» деп шүлүүнде тыва, якут чоннарның найыралы.	1				С. Р. Элляйның чогаадыкчы намда ры-биле таныжылга. Чогаалда ниити болгаш национал онзагай деп билиишкин-биле таныжылга. Россия чоннарының чечен чогаалының жанр болгаш утка-хөөн талазы-биле онзагайынга хамаарыштыр бодунуң хамаарылгазын илередип өөренири. Лириктиг маадырның чогаалдың ужур-утказын көргүзеринге салдарын илередири. Шүлүктү сайгарары.		
32	Б. Д. Хөвөңмейниң «Чүү болганыл?» деп чеченчугаазында мөзү- бүдүш айтыры.	1				Чечен чугааның темазын, идеялиг утказын тодарадып билири. Кол маадырның омур-хевириниң болгаш дылдың уран аргаларының чогаал идеязын илередиринге салдарын тодарадыры. Чогаалды сайгарары.		

Оожургал чок сагыш-сеткил. 10 шак

33	С. А.Сарыг-оолдуң «Соругга» деп чечен чугаазында бойдустан чурумалы.	3					Чечен чугааның темазын болгаш идеязын, бойдус биле кижиниң аразында харылзаалыын тодарадыры. Чогаалдың адының ужур-утказын, детальдарны көргүскениниң салдарынтодарадыры.		
34	Дукарның омур-хевири.						Кол маадыр Дукарның, ооң психологтуг байдалын тодарадып, аңаа характеристика бээри. Дылдың чурумалдыг аргаларының салдарын илередип билири.		
35	Чогаал теориязы. Чечен чугаа дугайында билиг.						Чечен чугааның сюжедин, ында көдүртүнген чидиг айтырыгларны тодарадып билири		
36	О. Ө. Сувакпигтин «Ылар» деп өөрлөш шүлүктеринде бойдус камгалалының темазын бир янзы кылдыр көргүскени.	2					Өөрлөш шүлүктерни аянынг номчуп, утказын билип алыры. Лириктиг чогаал сайгарылгазы. Бойдус камгалалының темазын чогаалда чырытканының онзагайын илередип, шүлүктү сайгарары.		
37	О. Ө. Сувакпигтин «Ылар» деп чогаалының ханы уткалы, сеткил-сагышка дээшти, сөзүнүң уран-чечени.						Шүлүктүң темазын болгаш идеязын тодарадыры. Бойдус камгалалыга хамаарышкан төлевилелди бот-тускайлаң тургузуп билири. Уругларның сагыш-сеткидин хөлзедип, дүвүредиптер строфаларның кайы-бирээзин аянынг номчааш, шээжи-биле доктаадыры.		
38	К.-Э. К. Кудажының «Кызыл-Бөрттүг» деп тоожузында кол маадыр Кызыл-Бөрттүгнүң бичиизинде амыдыралын көргүскени.		4					Чогаалчы дугайында сактыышкынның чугааны кылыры. Бичии оолдуң амыдыралы-биле таныжары, ада-иезиниң оолга хамаарылгазы, адазының оглуг өөредип алыр күзели.	
39	Тоожуда тыва араттарның бот-медерелиниң оттуушкуну, оларның амыдыралында чаа чүүлдерни көргүскени.						Чурттуң төөгүзүнүң чидиг айтырыгларын болгаш чоннуң сорук-күзелин чуруурда, кол маадырның болгаш ийиги черге маадырларның омур-хевириң дамчыштыр көргүскени.		
40	Кызыл-Бөрттүг – төлептиг маадыр (мөзү-бүдүжү,							Кызыл-Бөрттүгнүң төлептиг омур-хевириң: кижизиг мөзү-бүдүжүн, аажы-чаңын, үзел-бодалын илереткени.	

	аажы-чаңы, үүлгедии).								
41	Тоожунуң идеялиг утказы, уран-чечени болгаш ужур-дузазы.						Кичээлге чогаалдың идеялиг утказын түңнөп, маадырларыңга үнелелди берип, аас чугаазын сайзырадыры. Өөрөнгөн чогаалыңга даянып, чараш мөзү-шынар болгаш сагыш-сеткил үнезинге хамаарыштыр бодунуң бодалын илередип билири. Дылдың чурумалдыг аргаларын, чогаалдың бижиттинген онзагайын илередип билири.\		
42	Ш. М.Суваңның «Чээн оол» деп чечен чугаазында дириг амытаннарга кижиниң хамаарылгазы.	1					Кол маадыр – бичии оолдуң психологтуг байдалын, аажы-чаңын тода чуруурда, авторнуң туружун тодарадып билири. Оолдуң психологтуг байдалын дылдың чурумалдыг аргаларын дамчыштыр илереткениниң онзагайын тодарадыры. Маадырларның сагыш-сеткил байдалын чураанының онзагайы. Мөзү-шынар темазының чидиг айтырыгларын дылдың чурумалдыг аргалары база дээштиг аргалар дузазы-биле чырытканын тодаргайлап билири		
Чечен чогаал делегейинде мөңгө темалар. 10 шак									
43	С. Б. Пюрбюнуң «Эргеппей дугайында тоожузунда» чылгычы кижиниң омур-хевирин, эрги болгаш чаа чүүлдерниң үскүлежишикини.	4					С. Б. Пюрбюнуң дугайында сактыышкынның чугааны кылыры. Чогаалдың төөгүлүг үндезинин тургузуп билири. Чогаал маадырларыңга болгаш болуушкуннарга авторнуң хамаарылгазын илередип билири.		
44	Эргеппейниң омур-хевирин тоожуда көргүскени.						Кол маадырның омур-хевиринге үнелел берип, ооң өскелерге бот-башкарнып өөрениринге кижизидикчисалдарын тодарадып билири. Аныяк кижиниң өзүлдезинге улуг кижиниң чаагай салдарын аныяктарның медресеп билири. Санданның салым-хуузунга Эгеппейниң дузазы.		
45	“Эргеппей дугайында тоожуга” түңнел кичээл. Тоожунуң идеялиг утказы, маадырлары, уран-чечени.						Чогаалдың темазын болгаш идеязын, маадырларының омур-хевирлерин, уран-чеченин сайгарып билири. Деңналгалар, метафораларны, эпитеттерни, үлегер домактарны тывары.		

46	Чогаал теориязы. Тоожу дугайында билиг					Тоожу – эпиктиг калбак чогаал жанры деп билиишкинни тодарадып билири. Тоожу болгаш чечен чугааның ылгалын тайылбырлап билири		
47	О. К. Саган-оолдун «Найырал» деп чечен чугаазында төөгүлүг үени көргүскени.	2				Чогаалда төөгүлүг үени уран-чечен көргүскени. Дайын сөөлүндө Тываның байдалы. 1940–1950 чылдарда Тывага эмчилер, башкыларның чедип келгениниң дугайында билип алыры. Баштайгы башкыларга тураскаалды кылганының ужуру. Орус-тыва найыралды чедимчелиг көргүскени. «Найырал» деп чечен чугааның амыдыралчы үндезиннерин, кол маадырның иштики делегейиниң (психологиязының) болгаш аажы-чаңының өскерлиринге салдарлыын илередип билири.		
48	Чечен чугаада маадырларны дамчыштыр амыдыралчы найыралды көргүскени.					Чогаалдың темазын болгаш кол бодалын тодарадып билири. Номчаан чүүлүнгө чоок кылдыр эдerti чугаалаары (Адар-оол болгаш Марусяның аян-чоруу, бойдустун берге байдалдарының үезинде боттарын алдынып билири). Найырал темазын чураанын ажыдып, сайгарып билири		
49	К.-Э. К. Кудажының «Сарыг-оолдун плантациясында» кол маадырның омур-хевири.	1				Чечен чогаалдың темазын болгаш кол бодалын тодарадып, чогаалда пейзажтың салдарын билири. Маадырларның омур-хевириге үнелел берип, чечен чугааның дылының онзагайын сайгарып билири.		
50	Чогаал теориязы. Композиция болгаш сюжет дугайында билиг	1				Литература-теориялыг кол терминнер, билиишкиннер-биле таныжып, сайгарылгага ажыглап билири		
51	М. Б. Доржунун «Дайынның кино көргөш...» деп чечен чугаазында дайынның коргунчуг уржуу.	1				Чогаал сайгарылгазынга идепкейлиг киржири. Матрэнаның омур-хевириге даянып, дайын темазын тодаргай илередип билири. Салгалдар аразының харылзаалыын чогаал сөзүглелинден ажыдып шыдаары. Орус херээжен маадыр Матрэнага авторнун хамаарылгазын бодунун билип турары-биле илередип билири		
52	И. Б. Иргиттин «Эргим Уля угбай» деп новеллазында бөдүүн орус кадайның омур-хевири көргүскени.	1				Чогаалчы И. Иргиттин чогаадыкчы ажил-чорудулгазы-биле каксы таныжары. Чогаалдың темазын болгаш идеязын тодарадып билири. Өөрөнгөн литература- теориялыг терминнер, билиишкиннерге даянып, сайгарылга күүседип билири. Бердинген темага чогаадыг бижип билири.		

Поэтиктиг одуруглар. 6 шак

53	С. Б. Пюрбюнүн «Төрээн дылымга» деп шүлүүнде авторнуң төрээн дылынга ынаан, чоргааралын дамчытканы.	1				Лириктиг чогаалды аянныг номчуп билири. Чогаалдың темазын болгаш кол бодалын тодарадып билири. Дылдың чурумалдыг аргаларының чогаалдың идеязын илередиринге салдарлыын сайгарып билири. Төрээн дылын өөренириниң чугулазын билип турары-биле бадыткалдыг чижектерлиг илередип билири		
54	А. А. Даржайның «Авамга» деп шүлүүнде ие кижиниң төлүнге ханы ынакшылын илереткени.	1				Шүлүктүң темазын болгаш идеязын тодарадыры. Ава кижиниң овурун тускай чуруп илереткенин тодарадып билири. Аваның өг-бүледе, ниитилелде ажык-дузазының дугайында угаап бодап, чогаалга даянып, сайгарып билири. Дылдың чурумалдыг аргаларының чогаалда илереп келгенин, оларның тема, идея ажыдарынга салдарлыын сайгарып билири.		
55	Чогаал теориязы. Шүлүк дугайындабилиг.	1				Өөрөнгөн литература-теориялыг терминнер: шүлүк, аян, хемчээл болгаш өске-даа билиишкиннерге даянып, сайгарылга күүседип билири. Шээжи-биле аянныг номчууру		
56	М. А.Күжүгеттин «Бак сагыш башкажалдаар» деп шүлүүнүң кижизидикчи ужур-утказы.	2				Кижилерниң аажы-чаңында үнелиг болгаш күзенчиг эвес чүүлдерни номчаан чогаалында илереттингенин бодунуң туружу-биле тодаргайлап билири.		
57	Шүлүктүң адының утказы, аас чогаал-биле харылзаазы					Чогаалдың темазын болгаш идеязын тодарадыры. Шүлүктүң кижизидикчи талазының онзагай күштүүн тыва улустуң үлегер домаа болгаш дылдың чурумалдыг аргалары-биле бадыткап илередип билири. Чогаалдың адының символиктиг утказын, улустуң аас чогаалы-биле харылзаалыын илередип билири		
58	Р. Д. Лудуптүң «Чавыс-чавыс көжүп чоруур булуттарлыг» деп шүлүүндетөрээн чер темазын уран-чечен илереткени.	1				Шүлүктүң сайгарылгазын, тур-гузуунуң болгаш бижиттингениниң онзагайын сайгарып билири. Дылдың чурумалдыг аргаларының идея тодарадырынга овурулг салдарлыынсайгарып билер.		

Бодунарның төөгүнер өөренинер. 10 шак

59	С.А. Сарыг-оолдун «Алдан-маадыр» деп шүлүүндө тыва араттарның байларга удур тура халыышкынын көргүскени.	1				Чогаалдың темазын болгаш идеязын төрээн черниң төөгүзү-биле холбаштырып, тодарадып билири. Чогаалды шээжи-биле аянның номчууру. Чогаал маадырларының амыдыралын уран чүүлдүң өске хевирлери-биле холбаштырып тайылбырлап билири. Чоннуң коргуш чок маадырларының дугайында чогаалдың төөгүлүг үндезинни. Уран-чеченин тургузуун тодарадыры.		
60	Р. Д. Лудуптуң «Улаастайга» деп шүлүүнүң төөгү-биле холбаазы.	1				Шүлүктүң төөгү-биле холбаалыы. Дылдың чурумалдыг аргаларының идея, темаилередирирге салдарлыын сайгарып билири. Чогаалдың мөзү-шынар айтырыын көдүреринге чугулазын бадыткалдыг чижектер-биле илередип билири. Чогаалды аянның номчууру		
61	И. У. Бадраның «Ужудукчу Кидиспей» деп романындан үзүндүнүң сайгарылгалыг номчулгазы.	3				Чогаалдың төөгүлүг үндезинниин тодарадып билири.		
62	Баштайгы тыва ужудукчу Ч. Кидиспейниң амыдыралын чеченчидип чурааны.					Тываның бирги ужудукчuzu Чооду Кидиспей дугайында амыдырал-биле холбаштырып тайылбырлап сай-гарары.		
63	Чогаадыг угаап-боданыышкын. “Мен ужудукчу болган болзумза”					Номчаан чогаалынга хамаарыштыр долу сайгарылгалыг чугааны кылып билири		
64	О. Ө. Сувакпиттиң «Сат Бүрзеккей дугайында балладазында» тыва эки турачыларның маадырлыг чоруун илереткени.	1				Чогаалдың темазын болгаш идеязын тодарадыры. Хамааты туруш хевирлээринге чогаалдың бижиттинген аянының онзагайын илередип билири. Тыва эки турачы дайынчыларның маадырлыг чоруу, оларның дидим, коргуш чогуң бадыткалдыг чогаалдар-биле холбаштыр сайгарып билири. Дылдың чурумалдыг аргаларынга даянып, маадырларның омур-хевирин сайгарып билири. Сат Бүрзеккей дугайында немелде медээ чыып, төлевилел тургузары. Чогаалды аянның номчууру		
65	К.-Э.К. Кудажының «Он бир» деп шиизиниң тема, идеязы.	3				Чогаалды рольдап аянның номчууру. Маадырының чугаазының аянындан омур-хевирин тургузары.		

66	Шииниң боттуг төөгүгө дүүшкээ. Маадырларның омур-хевири: эрес-дидимин ,коргуш чогуун көргүскени.					Тема болгаш идеяны илередип билири. Хамааты туруш хевирлээринге база мөзү-шынар айтырыын сайгарарынга чогаалдың кижизидикчи салдарын бадыткалдыг чижектерлиг сайгарып билири. Эки турачыларның эрес-дидим маадырлыг чоруктарын көргүскени.		
67	Чогаал теориязы. Шиин чогаалының дугайында билиг					Шиин чогаалының онзагай талаларын, жанрга хамаарышкан тускай терминнерни билири. Кол болгаш ийиги чергелиг маадырларга тус-тус үнелел берип, сайгарылгалыг чугааны чорудуп билири		
68	А. А.Даржайның «Ровнога төрүттүнген шүлүктөр» деп шүлүүнде дайын темазын көргүскениниң онзагайы.	1				Чогаалда болушкунга хамаарыштыр авторнуң сагыш-сеткил илерээшкинин, туружун илередип билири. Тема болгаш идея илередири, шүлүктүң адының онзагайын тодарадып, шүлүктү сайгарып билири. Уран чүүлдүң өске хевирлеринде дайын темазын көргүскенин деңнеп сайгарары		